

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

UDC 94(475):327"16"(045)

VOLODYMYR M. PYLYPENKONational University "Chernihiv Collegium"
named after T.G. Shevchenko, PhD (History), Associate Professor (Ukraine)**AT THE SERVICE OF GREAT TASKS: FALSIFICATIONS IN THE TURKISH
POLITICS OF THE POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH IN THE XVII
CENTURY***

Abstract. *Falsifications and their usage in anti-Turkish discourse in the Commonwealth of 16-17 centuries are under analysis in the article. Position of the nobility played an important role in the political system of the Commonwealth, because it was the gentry that approved all the decisions of the monarch. Different methods including false documents were used to influence and formulate public opinion. This group of documents included letters from the Sultan to the King of the Commonwealth, false correspondence between monarchs, sultan letters to the gentry, false agreements on the formation of an anti-Turkish Christian coalition.*

The first paper that is analyzed in the article is a letter from the Persian Shah Abbas to King Sigismund. Letter dated November 22, 1605. The letter is probably connected with the attempts of the Habsburgs to draw the Polish-Lithuanian Commonwealth to the anti-Turkish league, which Vienna tried to organized in the early 17th century. The text was written on the eve of the Sejm in order to promote the idea of an offensive war against the Ottoman Empire.

In another false letter from the Sultan to Sigismund III dated July 26, 1618, the author accuses Polish King of trying to break peace and to start war between the Porta and Warsaw.

Another kind of false documents is information about alliance of Christian states for the war against the Turks. For example, Martin Pashkovsky used such information in his poem in 1620. The poet appealed on the Poles to join in a joint struggle. False correspondence between monarchs of different states and the sultan well known in European countries. Such letters contained peace proposals, threats etc. In my opinion, the spread of false correspondence with the Sultan indicated the importance of the problem of the Turkish threat for European politics.

Depending on the purpose, the form of forgery was determined as well as the time of its promulgation. Falsifications were often spread before the Sejm. Irrespective of the addressee, such texts were supposed to have an impact on the political life of the Polish-Lithuanian state and push Warsaw to the war with the Ottoman Empire.

Some of the fakes had a long history and were used several times over the years.

Keywords: *fake, correspondence, political journalism, political discourse.*

ПІЛІПЕНКОВ.М.Національний університет "Чернігівський колегіум"
імені Т.Г. Шевченка, кандидат історичних наук, доцент (Україна)**НА СЛУЖБІ ВЕЛИКИХ ЗАВДАНЬ: ФАЛЬШИВКИ У ТУРЕЦЬКІЙ ПОЛІТИЦІ
РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У XVII СТ.***

Анотація. *Стаття присвячена фальшивкам та їх використанню у антитурецькому дискурсі у Речі Посполитій 17 ст. Наведено приклади фальшивих документів різних видів: листів від султана до короля Речі Посполитої, взаємного*

листування монархів, султанських листів до шляхетського загалу, фальшивих угод про утворення антитурецької християнської коаліції. Незалежно від адресата, такі тексти мали справляти вплив на політичне життя Польсько-литовської держави та підштовхнути Варшаву до війни із Османською імперією.

Ключові слова: фальшивка, листування, політична публіцистика, політичний дискурс.

ПЫЛЫПЭНКО В.Н.

Национальный университет “Черниговский коллегіум”
имени Т.Г. Шевченко, кандидат исторических наук, доцент (Украина)

НА СЛУЖБЕ У ВЕЛИКИХ ЗАДАЧ: ФАЛЬШИВКИ В ТУРЕЦКОЙ ПОЛИТИКЕ РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ XVII В.*

Аннотация. *Статья посвящена фальшивкам и их использованию в политическом дискурсе Речи Посполитой 17 в. Приведены примеры фальшивых документов разных видов: писем султана королю Речи Посполитой, корреспонденции между монархами, писем султана к польской шляхте, фальшивых соглашений о создании общеевропейской христианской антитурецькой коалиции. В независимости от адресата, такие документы должны были влиять на политическую жизнь Польско-литовского государства и подталкивать Варшаву к войне с Османской империей.*

Ключевые слова: *фальшивка, корреспонденция, политическая публіцистика, политический дискурс.*

Однією із особливостей державної системи Речі Посполитої була активна участь у політичному житті шляхти. Боротьбу за власні станові права шляхта вела протягом століть і досягла у ній визначних успіхів. Можна навіть сказати, що у новоствореній польсько-литовській Речі Посполитій саме шляхті належало останнє слово як у внутрішній, так і у зовнішній політиці: вони призначали податки, затверджували усі важливі рішення короля, ратифіковували міжнародні угоди тощо. Таке становище шляхти зробило політичну публіцистику та пропаганду необхідним елементом політичного життя та способом впливу на прийняття важливих державних рішень. Звісно, на політичній устрій Речі Посполитої не варто дивитися, як на еталон демократичного устрою (хоча шляхта саме так і вважала), тут були і олігархічні угруповання (особливо в українських воєводствах), і клієнтела, і династичні конфлікти. І усі вони в повній мірі користувалися пропагандистськими можливостями літератури. За кожним важливим політичним рішенням стояла довготривала робота із популяризації власної точки зору щодо доцільності чи помилковості певного рішення. Із “політичними партіями” працювали різного рівня професійності письменники. Іноді вони діяли з власної ініціативи, розраховуючи на винагороду від магнатів, чю думку вони репрезентують, але часто діяли і на замовлення. До “літературного арсеналу” входило все: від серйозних аналітичних творів до оказіональних віршів пропагандистського характеру та досить низької художньої вартості. Не гребували також і фальшивками, які виготовлялися з метою активізувати громадську думку напередодні чергового сейму і на хвилі емоційного збудження “проштовхнути” потрібне рішення через сейм. Використання фальшивок у політиці має довгу традицію. До класичних прикладів використання фальшивих документів у Європі можна віднести листи пресвітера Іоанна та Костянтинів дар, недостовірність якого була переконливо доведена великим італійським гуманістом Лоренцо Валлою.

Предметом цієї розвідки є історичні підробки та способи їх використання у політичній боротьбі у Речі Посполитій. Відразу слід зробити зауваження, що оговорити усі фальшивки, які колись засвітилися в історії Польсько-Литовської держави, неможливо, навіть теоретично. Адже ми не маємо жодного каталогу та й створювати його немає сенсу, бо він буде не повний.

Відразу відзначу, що слід чітко визначити джерельну базу та пояснити, чому вона саме така. У контексті заявленої теми розвідки мене не цікавитимуть фальшовані майнові чи земельні акти (яких існує величезна кількість), а лише ті, що стосувалися турецького напрямку політики Варшави. А оскільки цей напрямок проходив через українські землі, то ці фальшивки стосуються і української історії. Тому за основу джерельної бази слугували кілька фальсифікатів, які були створені у Речі Посполитій XVII ст. та стосувалися “турецьких справ”.

У турецькій політиці Варшава намагалася балансувати між прагматичним інтересом і категоричним небажанням розпочинати дуже дорогу і непевну війну із Портою та бажанням зберегти у міжнародних відносинах образ *antemurale christianitatis* – християнського передмур'я Європи, захисника усього християнського світу від мусульманської загрози. Сигізмунд III та Владислав IV постійно намагалися заручитися підтримкою шляхти у своїх планах антитурецької війни, але безрезультатно. З однією із таких спроб і пов'язана перша фальшивка, про яку йтиметься.

Після невдалої спроби втягнути Варшаву до чергової Священної Ліги, яку намагалися організувати австрійські Габсбурги наприкінці XVI ст., король мав витримати паузу перед новим ходом. І на початку XVII ст. Сигізмунд III відновив спроби отримати підтримку сейму. Ймовірно, з цими зусиллями і пов'язана поява листа від перського шаха Аббаса до польського короля. Копія листа зберігається у Бібліотеці Рачинських (*Scopia lista krola Perskiego do krola Polskiego 1606: Biblioteka Raczyńskich, a 34. – k.125-125v.*) у складі однієї із *silva rerum* – рукописних збірок документів, які для власних потреб вели польські шляхтичі. Відповідно до титульної сторінки, лист був написаний Сигізмунду III 22 листопада 1605 р. Сама дата вказує на те, що автор планував поширити текст у шляхетському середовищі напередодні вального сейму 1606 р. Для цього треба було поспішити і встигнути до скликання передсеймових сеймиків наприкінці 1605 р. Сам текст зводиться до пропозиції перського шаха Аббаса спільно із християнськими володарями розпочати на кількох фронтах війну проти Османської імперії. Пропозиція не є дивною чи новою для польської політичної публіцистики. Ще з кінця XVI ст. у літературі почали з'являтися заклики уважніше придивитися до Персії як до потенційного союзника у можливій війні проти турків. Між країнами існували дипломатичні контакти. 1605 р. до Речі Посполитої прибуло посольство від шаха з пропозицією співпраці, а перед сеймом 1605 р. король вказував на те, що перси відволікають султана і зв'язують йому руки, не даючи можливості напасти на Польщу (Strzelecki, 1921: 45). Цікаво, що 1608 р. був надрукований вірш “*Trąba robudki ziemie perskiŕy do wszystkich narodów Chrzeŕciańskich, przeciwko Machometanow*” Вавжинця Хлебовського (Chlebowski, 1608) із закликом до усіх європейських монархів об'єднатись задля спільної боротьби з турками.

Чому ж я вважаю, що цей лист – підробка? Аргументів кілька. Перш за все, структура листа, яка не відповідає дипломатичному протоколу. Але це зауваження ще можна проігнорувати, припустивши, що шляхтич, який переписав листа, просто викинув з нього зайві частини. Натомість, у листі є кілька виразів і речень, як не міг сказати ні перський шах, ні його посол, не могли вони бути написані при дворі Аббаса. Наприклад, запропонувавши мир та дружбу Сигізмунду III, Аббас виражає надію, що “**між нами,**

двома християнськими володарями, така встановилася любов і приязне ставлення, як між італійськими державами і усіма християнським володарями” (Copia lista krola: 125) [виділення моє – В.П.]. А трохи згодом говорить, що проти турків “ми вже **відправили наші війська (в ім’я Ісуса)**, з обох боків узявши зброю, прийшли у його землю захопивши і невольників підбили” (Copia lista krola: 125v) [виділення моє – В.П.].

Отже, лист перського шаха Аббаса до Сигізмунда III можна вважати фальшивкою, яка спеціально написали напередодні сейму з метою популяризувати у шляхетському середовищі ідею наступальної війни проти Османської імперії. Розвинути цю ідею не вдалося, адже наступного року у Речі Посполитій розпочався рокош Зебжидовського та й Варшава була міцно втягнута в авантюри Лжедмитріїв. Але той факт, що лист потрапив до *silva rerum*, говорить про його поширення у шляхетському середовищі. Нажаль, зараз немає можливості вяснити хто, де й коли записав текст листа до *silva rerum*.

На ще одну фальшивку, яка б мала підштовхнути шляхту до війни з турками, звернув увагу польський дослідник Даріуш Колодзейчик. У листі, датованому 26 липня 1618 р., від імені султана звучать звинувачення на адресу Сигізмунда III у намаганні розірвати дружні стосунки з Портою та розпочати війну. У відповідь на таку поведінку короля султан обіцяє королю смерть, знищення християнства та репресії над духовенством: “Чи не боїшся смерті з тими своїми малими людьми? Якщо вже війну задумав і то все станеться, потім швидко зрозумієш нашу силу, яку маємо у своїй державі. Збережи свої плани до наступного літа і дуже швидко пізнаєш нашу силу. Краків, столицю твою, без всякого милосердя візьму і пам’ять по собі залишу. Зараз присилаю тобі кривавого меча. Частину твоєї землі потопчу. Розіп’ятого твого Бога і ту віру на віки викоріню. І священників твоїх кіньми тягатиму... На цім закінчую і зрозумій добре і будь готовий”. Цілковитим погоджуюся із оцінкою цього тексту професором Колодзейчиком. Від себе ж додаю, що не виключено, що таким текстом автор, а ймовірно, за ним стояв королівський двір, намагався не підштовхнути шляхту до війни, що було неймовірно важко зробити, а виторгувати грошей на оборонні потреби. Адже у листі Сигізмунду III давали час на підготовку – до наступного року. Ця фальшивка мала досить довгу біографію і повторно була запущена до обігу через майже тридцять років під час підготовки турецької війни вже Владиславом IV. Але цього разу сучасники чітко розуміли, хто та з якою метою це зробив (Kołodziejczyk, 2012: 91).

Ще один фальшований лист від султана до Варшави з’явився у обігу 1672 р. Цей “лист” був відомий дослідникам віддавна, але, як відмічає Д. Колодзейчик, й досі дехто з істориків вважає його за оригінал (Kołodziejczyk, 2009: 13). Значення ж цього листа, на відміну від попередніх, не спровокувати війну, а змобілізувати шляхту на захист держави. Така різниця виникає з обставин написання. 1672 р. Річ Посполита втратила Західне Поділля разом з однією із найміцніших польських фортець, яку називали брамою до Польщі, – Кам’янцем-Подільським. Тому у листі ніхто не лякав війною – війна вже прийшла. Автор фальшивки обрав іншу тактику і ударив у найболючіше місце, в те, що шляхта цінувала найбільше і боронила найзапекліше, – пригрозив втратою свободи.

Про ставлення шляхти до свободи написано багато: свобода була найбільшою цінністю шляхтича, тим, що його відрізняло від інших станів і народів. Особливо образливо звучала погроза відібрати свободу із уст султана, адже у світогляді польського шляхтича султан був уособленням тиранії, абсолютної влади, а Османська імперія – державою, де свобода не існує, про що часто писали публіцисти (Пилипенко, 2014: 136-150).

Фальшивки до публічного обігу запускалися не лише у вигляді листів, їх навіть друкували. Вочевидь це збільшувало кількість читачів, а значить і розмір впливу та, мабуть, це мало б додати їм достовірності. Зупинюся на двох прикладах. 1620 р. Кракові побачив світ коротенький віршик Мартина Пашковського “*Posiłek Bellony Słowienskiej na odpor nieprzysięciolom Krzyża Ś. Na Seym Warbawski teraznieyŝy w Roku 1620 wydany*”. Як зрозуміло з назви, текст містив заклик до об’єднання із християнськими державами Європи задля спільної боротьби проти турків. Сам автор був не дуже відомим поетом, який творив оказіональну поезію. Однією з головних тем творчості Пашковського була турецька і татарська небезпека та постійні заклики до війни проти Османів (Kuran, 2012). Згаданий вірш не відрізняється від попередніх творів Пашковського наповненням, окрім кінцівки, у якій вміщено текст угоди “*Umowa Niemiecka z różnymi Nacjami Chrześciańskimi na Turka i Tatarsy*”, яку начебто, уклали між собою європейські володарі. До оголошеної коаліції, за словами Пашковського, увійшли імператор Священної Римської імперії, Папа Римський, німецькі держави (протестантські та католицькі), іспанський король, Чехія, Моравія, Сілезія, 72 вільних міста, Угорщина, Польща (Paszkowski, 1620: A4-A4v). Кожен з них надавав війська та гроші для спільної боротьби. Очолити ж військо мав сам імператор. Вочевидь, інформація про укладену угоду не витримує навіть найменшої критики. Пашковський до одного війська увів католиків та протестантів. І це у час, коли Європу розривала Тридцятилітня війна, яка щойно розпочалася. Але з точки зору політичної пропаганди та впливу на шляхетський загал важливішою була інформація, що інші держави надають допомогу у боротьбі проти турків. Також слід відмітити, що вірш був адресований учасникам сейму у Варшаві, який відбувався з 3 листопада до 11 грудня 1620 р. Його поява відповідала “духові часу”, адже війська Речі Посполитої були вщент розбиті під Цецорою, гетьман Жулкевський загинув у бою, держава залишилася майже беззахисною. Сейм мав вирішити життєво важливі питання: терміново зібрати гроші на військо, знайти союзників та призначити нового гетьмана.

На мою думку, найбільше пропагандистське враження на шляхту мала би справити інформація, що на війну видаються гроші. Майже усі проекти реформування польського війська розбивалися об необхідність знайти на це значні суми. Шляхта категорично не хотіла призначати додаткові податки на військо, побоюючись, що разом із зміцненням війська, посилиться і королівська влада.

Важко сказати, чи мав якийсь вплив вірш Пашковського на рішення сейму, адже жодної коаліції європейських держав укладено не було. Безпосереднього, напевно, не мав, але факт використання у дискусії різних способів впливу на публічну думку свідчить про гостроту дискусій навколо теми спільної боротьби проти турків.

Мабуть, найвідомішою підрубкою в українській історії, яка має довгу і яскраву історію, є апокрифічний лист запорожців до турецького султана. Лист має багато перекладів та кілька списків. Найвідомішими є переклади на німецьку та французьку мови, що зробило цей текст доступним для європейського читача. Текст, начебто був написаний кошовим отаманом Іваном Сірком у відповідь на лист султана до запорожців. У зв’язку із популярністю листа дозволю собі не повторювати його зміст. Натомість, зверну увагу на такий цікавий феномен у політичній публіцистиці і агітації, як апокрифічне листування монархів із султаном. Воно було представлене у різних державах Європи. Як приклад наведу передрук такого листування між Сигізмундом III та “Турецьким царем”, здійснений Гжегожем Чарацьким 1621 р. у невеличкій брошурі “*Pobudka na wojnę Turecką Rycerskim ludziom Polskim ku posieâe, z listy Tureckimi u Constitucyami tegorocznymi o rządzie Woiennym przydaninymi*”. У листі, адресованому польському королеві, від імені султана його звинувачують в тому, що король розірвав

мир між державами, не маючи на те причин. Султан погрожує помстою: “Бо запевняю тебе, що хочу бути твоїм переможцем і гнати тебе від Сходу аж до Заходу Сонця, і закріпити Свою владу аж межі круга земного... І пізнаєш нашу суворість... У деяких містах і замках вирішив я знищити і порівняти із землею усе, що є перед очима твоїми, і можеш більше не чекати на нашу приязнь і не довіряй своїм оборонним мурам. Краків хочу знищити, аби після себе у твоєму королівстві залишити пам’ять про свій кривавий меч” (Czaradzki, 1621: A4v). Важко не помітити подібність цього листа до фальшивих листів, про які йшлося вище. Але автор брошури продовжує далі і подає читачеві відповідь Сигізмунда III на цей лист. У відповіді автор від імені короля говорить, наскільки потужною є християнська віра і Ісус Христос як захисник усіх вірян, переконує султана в тому, що замки та фортеці у Речі Посполитій надійні, а артилерії достатньо, аби захиститися від будь-якого ворога (Czaradzki, 1621: B1v-B2v).

Фальшиві листування монархів із султанами були й в інших державах. Наприклад, із списків XVII ст. походить легендарна переписка Івана Грозного турецьким султаном. На думку дослідників, вона постала у середовищі Посольського приказу і базувалася на поєднанні турецьких і татарських дипломатичних листів із московською книжною традицією (Каган, 1957: 247-272). Для означеної теми важливішим був не зміст цього листування (тому я не звертаюся до тексту), а сам факт його існування.

Отже, у політичних дискусіях, що точилися у Речі Посполитій досить часто використовувалися фальшовані документи, листи. Сказати, скільки їх було наразі неможливо, але можу припустити, що фальшивок було досить багато. Ініціаторами виступали як представники влади і прокоролівської партії, так і опозиція. У залежності від політичної ситуації фальшивки мали виконувати різні функції: привернути увагу шляхетського загалу до якогось актуального питання; очорнити ім’я політичного конкурента (часто такими текстами звинувачували короля і двір у веденні таємної політики, яка шкодить державі); “проштовхнути” певне рішення на сеймі.

У контексті турецької політики часто з’являлися начебто листи султана до короля із погрозами пограбувати Річ Посполиту, знищити католицьку церкву та обернути усю шляхту на рабів. На мою думку, у залежності від обставин появи автори цих листів змінювали ідеологічні акценти у своїх текстах.

*Стаття була написана завдяки науковому стажуванню у Варшавському університеті, наданому Polski Komitet ds UNESCO у листопаді 2017 р.

Література:

- Каган, 1957 – Каган М. Легендарная переписка Ивана IV с турецким султаном как литературный памятник первой четверти XVII в. // Труды Отдела древнерусской литературы. Т. 13. Москва, 1957. С. 247-272.
- Пилипенко, 2014 – Пилипенко В. Перед лицем ворога. Польська антитурецька література середини XVI – середини XVII ст. Київ. 232 с.
- Chlebowski, 1608 – Chlebowski W. Trąba pobudki ziemie perskiły do wszystkich narodów Chrześcijańskich, przeciwko Machometanow. Kraków, 1608. 12 s.
- Copia lista krola – Copia lista krola Perskiego do krola Polskiego 1606.: Biblioteka Raczyńskich, а 34. – k.125-125v.
- Czaradzki, 1621 – Czaradzki G. Pobudka na wojnę Turecką Rycerskim ludziom Polskim ku pocieâe, z listy Tureckimi y Constitucyami tegorocznymi o rządzie Woiennym przydaninymi. Poznań. 1621. 16 s.
- Kołodziejczyk, 2009 – Kołodziejczyk D. Obraz sułtana tureckiego // Staropolski ogląd świata: Rzeczpospolita między okcydentalizmem a orientalizacją. Tom 1. Toruń. 2009. S. 7-15.
- Kołodziejczyk, 2012 – Kołodziejczyk D. Rzekome listy sułtańskie do stanów Rzeczypospolitej // Fałszerstwa i manipulacje w przeszłości i wobec przeszłości. Warszawa. 2012. S. 89-96.
- Kuran, 2012 – Kuran M. Marcin Paszkowski – poeta okolicznościowy i moralista z pierwszej połowy XVII wieku. Łódź. 2012. 663 s.
- Paszkowski, 1620 – Paszkowski M. Posiłek Bellony Słowińskiej na odpor nieprzyjaciółom Krzyża Ś. Na Sejm Warbawski teraznieyŝy w Roku 1620 wydany. Kraków. 1620. 8 s.
- Strzelecki, 1921 – Strzelecki A. Sejm z r. 1605. Kraków, 1921. 202 s.

References:

Kagan, 1957 – Kagan M. Legendarnaja perepiska Ivana IV s tureckim sultanom kak literaturnyj pamjatnik piervoj chetverti XVII v. [Apostrophic correspondence between Ivan IV and Turkish sultan as piece of literature of the first quarter of the XVIIth c.] // Materials of the Old Russ literature department, Vol. 13. Moscow, 1957. P. 247-272. [in Russian].

Pylypenko, 2014. – Pylypenko V. Pered lytciem voroga. Polska antyturska literatura seredy XVI – seredy XVII st. [In front of enemy. Polish antitürkish literature of the middle XVI – middle XVII c.]. Kyiv, 2014. 232 p. [in Ukrainian].

Chlebowski, 1608 – Chlebowski W. Trąba pobudki ziemie perskię do wszystkich narodów Chrześciańskich, przeciwo Machometanow [Trumpet wake up the lands of Persiae to all the Christians nations, against the Moshemans]. Kraków, 1608. 12 s. [in Polish].

Copia lista krola – Copia lista krola Perskiego do krola Polskiego 1606. [Copy of letter of the Persian king to the king of Poland 1606]: Biblioteka Raczyńskich, a 34. – k.125-125v. [in Polish].

Czaradzki, 1621 – Czaradzki G. Pobudka na wojnę Turecką Rycerskim ludziom Polskim ku pocieâe, z listy Tureckimi y Constitucyami tegorocznymi o rządzie Woiennym przydaninymi. Poznań. 1621. 16 s. [in Polish].

Kołodziejczyk, 2009 – Kołodziejczyk D. Obraz sułtana tureckiego [An image of a Turkish sultan] // Staropolski ogląd świata: Rzeczpospolita między okcydentalizmem a orientalizacją, Tom 1. Toruń. 2009. S. 7-15. [in Polish].

Kołodziejczyk, 2012 – Kołodziejczyk D. Rzekome listy sułtańskie do stanów Rzeczypospolitej [Alleged Sultan Letters to the States of the Commonwealth] // Fałszerstwa i manipulacje w przeszłości i wobec przeszłości. Warszawa. 2012. S. 89-96. [in Polish].

Kuran, 2012 – Kuran M. Marcin Paszkowski – poeta okolicznościowy i moralista z pierwszej połowy XVII wieku [Marcin Paszkowski – occasional and moralist poet from the first half of the 17th century]. Łódź. 2012. 663 s. [in Polish].

Paszkowski, 1620 – Paszkowski M. Posiłek Bellony Słowińskiej na odpor nieprzyjaciolom Krzyża Ś. Na Seym WarBawski teraznieyby w Roku 1620 wydany [Meal of Bellona Słowińska on immunity to non-sprouts of the Holy Cross]. Kraków. 1620. 8 s. [in Polish].

Strzelecki, 1921 – Strzelecki A. Sejm z r. 1605 [Sejm of 1605]. Kraków, 1921. 202 s. [in Polish].

Отримано 11.11.2017